

О. Котуха,

кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету права

Львівського торговельно-економічного університету

ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я: ГАРАНТІЇ ТА ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ

Постановка проблеми. Функціонування людської спільноти неможливе без регуляторів поведінки її членів, які здатні забезпечити їхню життєдіяльність і виживання у всіх сферах. Такими регуляторами можуть бути соціальні норми, звичаї, норми права тощо. Сфера охорони здоров'я громадян є саме тим середовищем, у якому політика держави реалізується в суспільстві через норми права (нормативні акти) з метою забезпечення добробуту громадян у сфері громадського здоров'я. Так, 24 березня 2021 року Президент України підписав Указ № 119/2021, яким затвердив нову Національну стратегію у сфері прав людини. Її реалізація здійснюється за 27 стратегічними напрямками, серед яких найважливіший – забезпечення права на життя. Стратегічна ціль діяльності держави – життя кожної людини в Україні перебуває під ефективною охороною і правовим захистом держави; функціонують ефективні механізми відшкодування шкоди і притягнення до юридичної відповідальності за порушення права на життя [1].

Саме охорона життя і здоров'я, згідно з Конституцією України, є об'єктом захисту, а її гарантом виступає держава, яка забезпечує підтримку певних категорій громадян у цій сфері. Зокрема, згідно зі ст. 49 Основного закону «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним

фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя» [2].

Закріплення права на охорону здоров'я і медичну допомогу в Основному законі означає, що здоров'я кожної людини, зокрема й медична допомога (як складова частина цього права), визнана найвищою соціально значущою цінністю, що потребує конституційної охорони й захисту.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питанню захисту права людини на охорону здоров'я, дослідженню проблем, які постають у процесі його реалізації, а також деяким іншим питанням їх гарантії та допустимих обмежень присвятили свої праці такі вітчизняні вчені як О. Барабаш, Ю. Дем'яненко, Н. Корнієнко, Л. Олефір, Н. Рябих, І. Сенюта, С. Стеценко, І. Яковець та ін.

Мета статті. Метою статті є аналіз основних проблем захисту права людини на охорону здоров'я крізь призму гарантії та допустимих обмежень.

Водночас, як переконує О. Барабаш, ефективність лікування та якість медичної послуги багато в чому залежать не тільки від дій медичного працівника, а й від дотримання пацієнтом усіх встановлених правил, вказівок і рекомендацій лікаря. Поведінку пацієнта, який не виконує рекомендацій медичного працівника, не дотримується режиму лікування, відмовляється від прийому лікарських препаратів, не з'являється на повторний огляд, необхідний для контролю за його станом та коригування тактики лікування, треба розцінювати як недобросовісну і винну, що, відповідно до Цивільного кодексу України, може бути підставою для зменшення розміру відповідальності медичної установи, якщо медичні працівники таки допустили деякі помилки при наданні медичної послуги. Аналогічно як недобросовісна може бути оцінена

поведінка пацієнта, який не попередив лікаря про наявність у нього певних захворювань або протипоказань (за умови, що він знав про них), які вплинули на ефективність та якість наданих медичних послуг. Якщо ж медична послуга була надана правильно, проте позитивного і стійкого ефекту від лікування не було досягнуто внаслідок поведінки самого пацієнта, який порушив вказівки й рекомендації медичного працівника (а отже, і правила користування результатом послуги), виконавець медичної послуги повинен бути звільнений від цивільно-правової відповідальності [5, с. 597]. Основними ж гарантіями охорони прав і свобод людини та громадянина є виявлення порушень таких прав і свобод, яке здійснюється за допомогою органів державної влади. Водночас вагому роль у цьому процесі відіграє належне нормативно-правове регулювання сфери охорони здоров'я.

Реалізація права на охорону здоров'я потребує вжиття найрізноманітніших заходів. Найдієвішим заходом щодо реалізації права на охорону здоров'я є наявні міжнародні гарантії. Так, у п. 1 ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права сказано, що повне здійснення визнаних цим Пактом прав має досягатися «усіма належними способами, включаючи, зокрема, прийняття законодавчих заходів» [6]. При цьому держава зобов'язані надати: право доступу до закладів охорони здоров'я, товарів і послуг на підставі принципу недискримінації; доступ до мінімального набору продуктів харчування першої необхідності, що містить достатньо поживних речовин і є безпечним для здоров'я; забезпечення ліками першої необхідності; справедливий розподіл усіх установ, товарів і послуг охорони здоров'я тощо.

Зобов'язання України щодо її громадян, як і будь-якої іншої держави, полягають у тому, щоб належно поважати, захищати й забезпечувати

право людини на охорону здоров'я і медичну допомогу.

Обов'язок держави захищати права людини у сфері охорони здоров'я полягає у вимозі запобігати втручання третіх сторін у сферу здоров'я конкретної людини. Утім, як відомо, в часи пандемії COVID-19 у різних країнах світу були запроваджені конституційні обмеження прав громадян задля забезпечення громадської безпеки і громадського здоров'я. Звичайно, такі заходи порушують принцип рівності та рівноправності, оскільки введення обмежень може сприйматися як дискримінація певних верств населення.

Зазначимо, що правові обмеження у сфері охорони здоров'я – це будь-які обмеження, що встановлені законом або нормативним актом та реалізують захисну функцію права. Обмеження можуть бути спрямовані на спонукання до дії, наприклад, вимога про обов'язкову вакцинацію. Медичні послуги не можуть бути основою для соціальної інтеграції людини і її самоідентифікації. Тобто постає запитання: чи має держава право обмежити людину в ухваленні рішень щодо її здоров'я, коли базовий принцип будь-якого медичного втручання заснований на тезі «не нашкодь». Будь-яке законне обмеження розглядається як антиконституційне, як таке, що звужує права людини. Наприклад, у США 2023 рік став рекордним за кількістю прийнятих окремими штатами законів, що забороняють медичне лікування та різні хірургічні процедури для неповнолітніх. Чимало законодавців кваліфікує гендерно орієнтовані процедури для неповнолітніх як «жорстоке поводження з дітьми» [7]. Проте заборона на гендерно орієнтований догляд за неповнолітніми може розглядатися як обмеження конституційних прав. Верховний суд США планує розглянути законність зусиль держави щодо заборони гендерно орієнтованої медичної допомоги неповнолітнім.

причин, що їх зумовлюють (наводиться узагальнений аналіз причин, що спричиняють звернення громадян, найбільш гострих суспільно значущих проблем, вжитих у межах компетенції заходів щодо їх вирішення, зазначається, як ураховано потреби щодо фінансування необхідних заходів під час формування відповідних бюджетів (приклад)) [9].

Звернення громадян, що містять претензії через неналежне виконання медичними працівниками своїх посадових обов'язків, свідчать про невиконання ними конкретних норм одного й того самого закону, але з різних причин: 1) відсутність належних знань нормативно-правової бази у сфері охорони здоров'я; 2) відсутність контролю за змінами, застарілі документи не вилучаються і не знищуються; 3) ігнорування сучасних вимог щодо організації медичної допомоги і забезпечення закладів охорони здоров'я необхідними ресурсами; 4) низький рівень роботи системи менеджменту якості надання медичної допомоги з моніторингу задоволеності споживача тощо.

Усе це призводить до того, що споживач медичних послуг залишається незадоволений якістю системи охорони здоров'я.

Отож сучасні умови й законодавчі тенденції ставлять високі вимоги до доступності й ефективності наданих населенню медичних послуг, що дає змогу підвищити якість життя і благополуччя громадян України. Утім, такі реформи потребують і значного збільшення фінансування галузі охорони здоров'я, попри те, що доволі багато медичних послуг є платними. Водночас саме можливості реалізації права на медичну допомогу, що надається безоплатно, суттєво підвищують гарантії доступності медичної допомоги, серед них: 1) встановлення гарантованого державою необхідного мінімуму медичних послуг, розміщення в загальнодоступних місцях закладів охорони здоров'я інформації

про перелік цих послуг; 2) скорочення строків очікування громадянами безоплатної медичної допомоги, що надається у плановому порядку, в порядку черговості; 3) установлення в чинному законодавстві конкретних заходів відповідальності за відмову від надання медичних послуг закладами охорони здоров'я; право застосовувати заходи юридичної відповідальності до тих закладів охорони здоров'я, які порушують встановлений порядок надання медичних послуг.

Ще однією гарантією забезпечення права на охорону здоров'я є сучасний процес цифровізації медичної сфери, який полягає у прозорості й адресності здійснюваних витрат на реалізацію соціальних гарантій, наданих кожному громадянину України. Так, сьогодні успішно запроваджені й функціонують персональні кабінети пацієнтів – це сучасний електронний сервіс, створений для зручного доступу до медичних даних пацієнтів у межах електронної системи охорони здоров'я (eHealth). Він дає змогу самостійно управляти персональною інформацією, подавати декларації, переглядати результати аналізів та інші медичні документи. Завдяки цьому інструменту пацієнти можуть безперешкодно отримувати послуги незалежно від місця проживання чи медичного закладу. Електронний кабінет пацієнта доступний через медичні інформаційні системи (далі – МІС), зокрема Helsi, або мобільний застосунок «Дія» [10].

Персональний кабінет пацієнта пропонує багато зручних функцій для легкого доступу до медичних послуг:

1. Реєстрація в системі eHealth. Пацієнт може самостійно створити профіль у центральній базі даних електронної системи охорони здоров'я.

2. Управління деклараціями: подання декларації для вибору сімейного лікаря, терапевта або педіатра; перегляд раніше поданих декларацій; розірвання за потреби чинної декларації.

про необхідність комплексного підходу до їх вирішення. Незважаючи на законодавче закріплення цього права у ст. 49 Конституції України, практичне його забезпечення стикається з низкою перешкод правового, організаційного і соціально-економічного характеру. Недостатня ефективність нормативно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, диспропорції у фінансуванні медичних установ, нерівномірність доступу населення до якісної медичної допомоги та дефіцит кваліфікованих кадрів створюють загрозу дотримання конституційних гарантій забезпечення права на охорону здоров'я. Для подолання виявлених проблем доцільно вдосконалити законодавчу базу, посилити контроль за виконанням нормативних актів, а також забезпечити реалізацію принципу справедливості та рівності при наданні медичних послуг. У цьому процесі важливу роль відіграє підвищення відповідальності посадових осіб за порушення прав громадян у сфері охорони здоров'я. Тож досягнення ефективної реалізації права на охорону здоров'я вимагає скоординованих дій на всіх рівнях державної влади й суспільства, спрямованих на зміцнення правових засад, матеріально-технічне забезпечення охорони здоров'я та захист прав й інтересів громадян України.

У статті досліджено проблеми захисту права людини на охорону здоров'я крізь призму гарантій та допустимих обмежень. Зазначено, що сфера охорони здоров'я громадян є саме тим середовищем, у якому політика держави реалізується в суспільстві через норми права (нормативні акти) з метою забезпечення добробуту громадян у сфері громадського здоров'я. Саме охорона життя і здоров'я, згідно з Конституцією України, є об'єктом захисту, а її гарантом виступає держава, яка забезпечує

підтримку певних категорій громадян у цій сфері. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя. Наголошено, що основними гарантіями охорони прав і свобод людини та громадянина є виявлення порушень таких прав і свобод, яке здійснюється за допомогою органів державної влади. Вагому роль у цьому процесі відіграє належне нормативно-правове регулювання сфери охорони здоров'я. Обов'язок держави захищати права людини у сфері охорони здоров'я полягає у вимозі запобігати втручання третіх сторін у сферу здоров'я конкретної людини. Можуть бути запроваджені конституційні обмеження прав громадян задля забезпечення громадської безпеки і громадського здоров'я. Такі заходи порушують принцип рівності та рівноправності, оскільки введення обмежень може сприйматися як дискримінація певних верств населення. Правові обмеження у сфері охорони здоров'я – це будь-які обмеження, що встановлені законом або нормативним актом та реалізують захисну функцію права. Обмеження можуть бути спрямовані на спонукання до дії, наприклад, вимога про обов'язкову вакцинацію. Медичні послуги не можуть бути основою для соціальної інтеграції людини і її самоідентифікації. Будь-яке законне обмеження розглядається як антиконституційне, як таке, що звужує права людини. Зроблено висновок, що

закріплення права на охорону здоров'я і медичну допомогу в Основному законі означає, що здоров'я кожної людини, зокрема й медична допомога (як складова частина цього права), визнана найвищою соціально значущою цінністю, що потребує конституційної охорони й захисту. Держава, своєю чергою, зараховуючи право на охорону здоров'я і медичну допомогу до конституційних цінностей, покладає на себе обов'язки щодо забезпечення їхньої ефективної реалізації, виступаючи основним гарантом можливості захисту цих прав у разі їхнього порушення.

Ключові слова: права людини, право на охорону здоров'я, система громадського здоров'я, загрози громадському здоров'ю, правові гарантії та правові обмеження.

Kotukha O. Protection of the human right to health care: guarantees and permissible restrictions

The article explores the issues of protecting the human right to health care through the lens of guarantees and permissible restrictions. It is noted that the sphere of public health is the environment in which state policy is implemented in society through legal norms (regulatory acts) to ensure citizens' well-being in the field of public health. According to the Constitution of Ukraine, the protection of life and health is the object of legal protection, and the state acts as the guarantor, providing support to certain categories of citizens in this area. Health care is ensured by state funding of relevant socio-economic, medical, sanitary, and preventive programs. The state creates conditions for effective and accessible medical services for all citizens. It also promotes the development of healthcare institutions of all forms of ownership, supports the development

of physical culture and sports, and ensures sanitary and epidemiological well-being.

It is emphasized that the main guarantees for the protection of human and citizen rights and freedoms are the identification of violations of these rights and freedoms, which is carried out by state authorities. Proper legal regulation of the healthcare sector plays a significant role in this process. The state's duty to protect human rights in the field of health care involves the obligation to prevent third-party interference in an individual's health. Constitutional restrictions on citizens' rights may be introduced to ensure public safety and public health. Such measures may challenge the principles of equality and non-discrimination, as restrictions can be perceived as discriminatory toward certain segments of the population.

Legal restrictions in the field of health care are any limitations established by law or regulatory act that fulfill the protective function of the law. Restrictions may be aimed at prompting action, such as the requirement for mandatory vaccination. Medical services cannot serve as a basis for a person's social integration or self-identification. Any legal restriction is viewed as unconstitutional if it narrows human rights. The conclusion is drawn that the enshrinement of the right to health care and medical assistance in the Constitution means that each individual's health, including medical assistance (as an integral part of this right), is recognized as a highly significant social value that requires constitutional protection. The state, for its part, by assigning the right to health care and medical assistance to constitutional values, undertakes obligations to ensure their effective implementation, acting as the primary guarantor of the protection of these rights in case of their violation.

Key words: human rights, right to health care, public health system, public health threats, legal guarantees and legal restrictions.

Література:

1. Національна стратегія у сфері прав людини. Офіц. вебсайт Міністерства юстиції України. URL: <https://surl.li/hbxuto> (дата звернення: 21.02.2025).

2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.02.2025).

3. Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник. Розділ 1. Права людини у сфері охорони здоров'я / Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. 2015. URL: <https://surl.cc/yhzfsu> (дата звернення: 21.02.2025).

4. Сенюта І. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. Медичне право України : правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). Львів, 2018. С. 277–283. URL: https://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_277.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

5. Барабаш О. О. Цивільно-правове регулювання відносин з надання медичних послуг: сучасний стан та перспективи удосконалення. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. С. 594–597. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2024/142.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16.12.1966. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 21.02.2025).

7. Охорона здоров'я у Сполучених Штатах. SettleIn. 2024. 29 жовт. URL: <https://www.settlein.us/uk/life-us/health/healthcare-us> (дата звернення: 21.02.2025).

8. Безоплатні послуги в Програмі медичних гарантій 2025. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://service.e-health.gov.ua/gromadyanam/besoplatni-poslygy-1697711932> (дата звернення: 21.02.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0355-19#Text> (дата звернення: 21.02.2025).
9. Про організацію виконання Закону України «Про звернення громадян» у Національній службі здоров'я України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.03.2019 № 549. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://surl.li/htwcmu> (дата звернення: 21.02.2025).
10. Кабінет пацієнта: для чого він потрібен і чим зручний. Helsi. 2025. 31 січ. URL: <https://surl.li/dbftbn> (дата звернення: 21.02.2025).
11. Що нового у сфері медичних послуг: особистий кабінет пацієнта ЕСОЗ відтєпер в Helsi. Helsi. 2024. 10 лип. URL: <https://surl.li/dbftbn> (дата звернення: 21.02.2025).